

показао да би ове могућности биле чак и веће него да је остало политичко јединство позадинских земаља, услед јачег самосталног развојка земаља наследница Аустро-Угарске монархије: Чехословачке, Аустрије, Мађарске и Југославије, а у извесним околностима и западног дела Румуније. Најмање могућности за развој Трста пружала је политичка комбинација која је Трст припојила Италији.

У италијанским рукама Трст није био сигурна лука за Југославију. Осим тога било би управо лако помислити да је Југославија оснивала свој металуршки развој на тршћанским топионицама — у Италији. Пошто није била заинтересована за италијански Трст (не и за Трст уопште), Југославија је била мало способна да роби из других земаља пружи олакшице на делу тршћанске пруге који је њој припао. Пошто она није дала олакшице, није то учинила ни Аустрија са своје стране, јер јој се то није исплаћивало, с обзиром на мањи део тршћанске пруге који јој је остао. Стога су ове земље гледале да се прилагоде ново насталој ситуацији. Тако се развила лука Сушак, преко које је упућиван југословенски извоз дрвета, иако је лука врло непогодна, мала, без постројења, те је стога извоз дрвета јако трпео. Чехословачка и Аустрија су се у већој мери окренуле Хамбургу који је пружао велике повластице. Сем тога, Југославија је морала да чини напоре да би организовала индустрију без наслона на Трст.

8. — После Другог светског рата промет Трста се опет повећао услед великих товара америчке помоћи и америчких окупационих трупа, нарочито у правцу Аустрије. Међутим, престанак америчких товара изазваће знатно смањење промета. Питање повећања промета у Трсту ефикасно би се решило режимом слободних зона у луци, али то је питање политичко, јер Италија на слободне зоне не пристаје.

Сем тога, тиме би била искоришћена само делатност Трста као луке, а не и као индустриског центра, органски ураслог у привреду позадине. Међутим, видели смо да је Трст само као лука упола мање значајан него као лука и прерађивачки центар своје позадине. Политичко укључивање у Италију опет ће негирати улогу Трста као индустриског центра, јер он није део италијанског индустриског система.

Према томе, поставља се питање оних привредних области које су настале у наслону на Трст. Размештај индустрије и темпо привредног развоја био је у тим областима органски зависан од Трста. Књига др. Пергота пружа обилан материјал и нове аспекте који се могу користити у дискусији о овоме питању.

Предраг Михаиловић

Dr. Ferdo Čulinović: RIJEČKA DRŽAVA. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapala i aneksije Italiji. („Mala historijska knjižnica”, br. 7.) Zagreb, izdanje Povjesnog društva NR Hrvatske, 1953, XII — 260 strana.

Од тренутка кад је привредни развој земаља у залеђу ријечке луке почео да се снажније осећа, на линији интензивнијег раста капиталистичке економије, Ријека се све чешће помиње на страницама хрватске историје. У том стопедесетгодишњем отсеку, после „ријечке крпице” од 1868 политички најинтензивнији и најзначајнији је период од Лондонског пакта (1915) и Данунцијаде до

Рапала и анексије ријечке државе Италији (јануар 1924). Појаву, развој и правни аспект тзв. ријечке државе, спољнополитичког питања које је после Првог светског рата имало карактер сличан карактеру тријанског питања после Другог светског рата, обрађује сад, кад је ово питање добило своје коначно решење, правни историчар са Загребачког универзитета, проф. Ф. Чулиновић.

О ријечком питању и о хрватско-италијанским националним односима постоји бројна литература. У библиографији коју писац подноси помиње се 202 италијански, 28 српско-хрватски, 5 словеначки, 26 француски, 8 немачки, 9 енглески, 4 мађарски и једно дело чешки писано; о Ријечи од 1915—1924 постоје скоро искључиво само италијанске публикације. Текст који у делу налазимо има синтетички карактер. Материјал за закључке дали су написи углавном италијанских аутора. Главни пишчев напор био је, пре доношења суда, да податке ових написа политички постави на ноге. Но, писац се у свом методу није задовољио чињеницама супротне стране. Извесне моменте, често акције испод површине, писац наслућује и за њима је трагао, али пуне одговоре није могао добити, јер изворна грађа о томе није му била приступачна. „О свим тим свакако потајним акцијама, пише аутор, нема засада сигурних података. Закључци о томе могу се изводити једино из многих појединости, које заједно доводе до становитог закључка. Прерано је још, да би се о томе могао добити увид у тајне архиве Рима, а они би одговорили јасним и одрешитим језиком. Но како ту нема могућности установљења, не преостаје друго до сабирање чињеница, па макар оне имале истом неку вјеројатноћу. Нитко нам не може приговорити, да становиту чињеницу утврђујемо конкluentним чинима и посредним доказима, ако нам је засада онемогућено њезино установљење непосредном документацијом. Главно је при томе утврдити објективно и непристрасно њезино постојање. А то је могуће и на други начин, кад је изравни пут пресјечен” (82—83).

Лондонски пакт, ма како неприхватљив за Југословене. Ријечку је доделио Југославији. У расулу Аустро-Угарске, 19 октобра 1918, кад монархије фактички већ није било, ријечки гувернер је записнички предао владине установе претставницима власти Државе Словенаца, Хрвата и Срба. У граду су се налазиле југословенске чете које су одрекле да се поковавају бечкој команди. Тек сутрадан, 20 октобра, конституисан је италијански Consiglio Nazionale. 4 новембра у луку је упловио италијански контраадмирал Раинер „ради заштите сународника” и био притом гост југословенских власти у граду. 10 новембра ушла је у Ријечку и јача јединица српске пешадије. У међувремену пристигле су и италијанске трупе. На иницијативу савезничких официра, између команданата је решено да све трупе напусте варош до даље наредбе. Но, чим су се повукле српске чете, Италијани су прекршили уговор, запосели град и почели своју окупацију. Иако само окупатори, дакле на туђем територију, Италијани су одмах протерали Народну Већу и довели на власт анексионисте и њихов Consiglio. Од тога тренутка почела је патетичка драма ријечке кризе.

Ријечка држава није одговарала империјалистичким циљевима Италије, Рим је желео анексију а не формирање посебне државе. Но, кад су се овим плановима одупрли неки савезнички државници, у првом реду В. Вилсон, Рим је принуђен да маневрише, те да индиректним акцијама постигне циљ. Почетком јула нахушкана маса масакрирала је неке француске војнике. Међусавезничка команда запретила је евакуацијом италијанских трупа, те је

убрзо, 12 септембра 1919, дошло до комедијашког уласка Д'Анунција у град. У дипломатским круговима почело се живље радити на формирању ријечке државе; притом је Титони, у име Италије, настојао да се Италији обезбеде преимућства у погледу утицаја на послове ове државе и да дође до територијалне везе Италије и Ријеке. Вилсонов меморандум од 9 децембра 1919. знатно је ограничио италијанске претензије на Ријеку. Сада се Рим латио прикривених маневара: проглас Д'Анунцијеве „Италијанске регенције Кварнера” (8 септембра 1920), формирање привремене владе (7 јануара 1921: А. Грошић) *Consiglio Nazionale*, увођење Вапредног комесаријата (27 априла 1921: Белашкић, Фоскини, Амантеа), па касније Војно гувернерство (18 септембра 1923: италијански генерал Ђардино). „Све су то, пише аутор, биле само етапе, кроз које се као црвена нит провлачила анекционистичка мисао као основни задатак свих тих облика талијанског овладавања градом Ријеком” (239).

Према одредбама чл. IV Рапалског уговора (12 фебруара 1920 између Италије и Краљевине СХС), Ријека је имала претстављати засебно државноправно подручје, са посебним држављанством за припаднике ове државице. До посебне власти за овај међународни субјект дошло је тек после избора од 24 априла 1921. кад су формиране конституанта као врховни и привремена влада као извршни орган. Од ових избора па до фашистичког удара од 3 марта 1922, на власти се налазе ријечки аутономашци под Р. Занелом, који се држе историског права ријечког *corpus separatum*-а и гледају да будућност Ријеке осигурају привредним уговорима са Југославијом, као главним подручјем ријечке луке. Писац се задржава на елементима државности ријечке државе под Занелом, те даје њихову анализу. Он не сматра, како неки узимају, да је ријечка држава престала да постоји фашистичким државним ударом од 3 марта 1922. „Од 3 марта 1922 владају Ријеком фактори, који зависе непосредно од Рима, што се јасно испољавало за Комесаријата, а нарочито за Војно гувернерства. За то вријеме дакле у Риједи није било засебне и самосталне власти Ријечке државе. Али овдје треба уочити двије чињенице. Прву — да су и фашистички узурпатори покушавали да се користе организацијом власти Ријечке државе, те је фашистичка мањина покушала владати помоћу „крње Конституанте“, а друга је у томе, да је Ријечка конституанта продужила своје дјеловање на југославенском територију, у Краљевини, одакле је упућивала своје акте појединим владама оспоравајући легитимитет фашистичким елементима, који су, прогнавши легитимне органе Ријечке државе, у њој узурпирали сву власт. Уосталом, и сами каснији органи власти Ријеке још за Комесаријата и Гувернерства ту и тамо (иако све ређе) позивају се на Ријечку државу и настоје — када је то потребно за вањски свијет — приказати се као органи те Ријечке државе. Сматрамо дакле, да је основаније закључити, да је Ријечка држава нестала Римским уговором 27 јануара 1924” (240-1).

Проф. Ф. Чулиновић дао је и врло добру оцену Римског пакта. „С Римским пактом нестаје Ријечке државе, али се истовремено завршава и нарочити државноправни статус Ријеке, који се ту у разним облицима и под различитим увјетима јављао у последњем вијеку и пол до Римског пакта. Ријечка држава претстављала је наиме једну нарочиту варијанту ријечког *corpus separatum*-а, који се први пут у хисторији Ријеке јавља с Патентом Марије Терезије од 23 априла 1779, а који је фамозним дворским фалсификатом одреде чл. 66 Хрватско-угарске Нагодбе од 1868 о статусу Ријеке омогућио пештанској влади Угарске, да од 1868 до 1918 приграби фактично власт у Риједи, одвајајући је све више од Хрватске, камо

је дотле недвојбено припадала. Тај *corpus separatum* претстављао је дакле израз мађарске агресије против Хрватске и узурпацију права, који Угарска никад није ни имала на Ријеку. Но тај инструмент туђинског продора на хрватско земљиште послужио је послје Првог светског рата, да и поред изопаченог тумачења права народа о самоопредељењу овдје позове и на то као на неки државноправни аргуменат на тезу о наводно трајном самосталном државноправном статусу Ријеке изван Хрватске. Сад се то узело као мост, преко којег се Ријека имала привести у склоп Италије... Иако само инструмент фашистичког империјализма, ипак је овај Уговор о Ријеци представљао дакле и неку — позитивност. Она се, ма колико то чудно изгледало, састојала у томе, да је фашистички Рим истовремено с уклањањем Ријечке државе ликвидирао и стари *corpus separatum*. Сад су ти државноправни хисторизми били јасни као пуно средство отимања југословенског територија“ (стр. 241-2).

У књизи се налази низ врло проциљивих запажања и врло добрих закључака, нарочито у вези с данунцијадом и „завереницима“ уопште. Његова еластична државноправна анализа ријечке државности бесумње ће остати. Писац правилно уочава деловање разних друштвених снага (нарочито друштвена карактеристика италијанског иредентизма, стр. 7). Изобиље примедба испод текста показује да је писац налазио доста материјала, да је осећао карактеристичне акценте у грађи и да је желео да у сам текст унесе само пречистићену материју која упућује на закључак. Писац је користио фондове Државног архива на Ријеци. Но, поставља се питање нису ли локални извори могли дати више. Локална штампа је консултована, али зашто није дат пуни приказ јавног мњења у југословенским градовима и у Италији? „До погрешних закључака би дошли, вели аутор, ако би догађаје у тада окупираној Ријеци посматрали независно од збивања у суседним земљама, а нарочито без везе с опћим политичким приликама у свијету. Ријечки догађаји сами за себе не би се могли правилно ни у потпуности схватити“ (65-66). Међутим, не вили се довољно да је писац успео и да оствари своју методолошку поставку: ако се ставови запалних савезника и унеколико политичка клима Рима и доносе, о Југославији и ситуацији у њој, нема ништа.

Књига проф. Чвличовића ствари је добрим делом стваралачка критика италијанских аутора. Критика становишта супротне стране је бесумње позитивна ствар, али ово није требало да буде основа. Аналитичке студије италијанских аутора могу се потпуно превазићи нашим радовима сличног правца, с новим материјалом. Отуда, ма како да су пишчеви закључци добро изведени а материјал добро проучен, не изгледа нам да се, на широј основи, неће моћи о истом предмету радити и касније. На извесним местима има се утисак јуридицирања; у условима јесени 1918, где се све старо ломило, писан се бави јуристичким нијансама. Писац тражи изборност за „Консиљо национале“, а да ли је Народно вијеће било изборно? Опширније је требало изложити државноправну стварност ријечке државности од новембра 1918 до 12 септембра 1919. Отсек „Данунцијев залог и ријечко питање на међународној конференцији у Паризу“ (стр. 113-143) испао је прилично тежак дословним преношењем садржине па и делова текста разних меморандума у првом периоду Д’Ануцијеве узурпације. Исто тако, писац се у поменутом одељку много служио Шишићевим *Јадранским питањем*. Има и стигнијих замака. Но, у сваком случају, наша историографија добила је врло корисно и вредно дело које треба препоручити.

Б. Храбак